OPPONENSI VÉLEMÉNY

Kálmán C. György: ***Sokféleség és gyakorlat***. *Az irodalomelmélet és az irodalomtudomány néhány területének kapcsolata* című akadémiai doktori értekezéséről

A disszertáció első mondataiban a szerző maga figyelmeztet arra, hogy munkája régebbi és újabb tanulmányok felhasználásával keletkezett. „A cél az, hogy a régebbi szövegrészek új, egységes szerkezetben, eddig még ki nem fejtett gondolatmenet szolgálatában álljanak." Munkásságának ismerői tudják, hogy Kálmán C. György már évtizedek óta foglalkozik az irodalomértelmezés és az irodalomelmélet összefüggéseivel, lehetséges kapcsolataival. A kérdéskörre vonatkozó nemzetközi szakirodalom persze folyamatosan módosul, bővül és gazdagodik. Természetes tehát, hogy Kálmán C. György is nyomon követi ezeket a változásokat és ha szükséges, módosítja saját korábbi koncepcióit. Mint a bevezetőben írja, az utóbbi években a pluralizmus és a pragmatikai szemlélet vált uralkodóvá, ami érzésem szerint neki magának sincs ellenére. Ha feltesszük azt a kérdést, hogy miben áll, mondjuk, egy irodalomelméleti iskola érvényessége, a válasz szerinte mindig az értelmezés praxisában keresendő. A disszertáns nem riad vissza olyan alapkérdések felvetésétől sem, hogy mennyiben tekinthető tudománynak az irodalomtudomány, és hogyan oszlik meg ezen a területen az úgynevezett „elmélet" és az úgynevezett „gyakorlat" viszonya. Nos, az irodalomtudomány önreflexiójának tekinthető irodalomelmélet létjogosultságát illetően kifejezi azt a meggyőződését, hogy „az irodalomelmélet következik a kultúra szférájának a logikájából", a kultúra ugyanis mindig megköveteli az önreflexiót. Kálmán C. persze nem lenne Kálmán C., ha nem tenné hozzá: „mellesleg jó szórakozás" (amiben magam is teljesen egyetértek vele). Fontos kérdés, hogy vajon olyan diszciplínáról beszélhetünk, mely „előír valamit a többi tárgyterület számára"? Abból a ma már közmegegyezésnek tekinthető hermeneutikai alapelvből indul ki, hogy a humán tudományokban nem beszélhetünk a kutatások végleges eredményéről, ezért a saját múltjuk folyamatosan foglalkoztatja őket (szemben a természettudományokkal). Másrészt az irodalmi művek ritkán találkoznak „tiszta közvetlenségben" az olvasóikkal, ugyanis mindig egy közbeiktatott hálózat, közvetítő rendszer választja el és köti össze őket. Mármost ennek a rendszernek vagy inkább rendszereknek önérdeke az, hogy fennmaradjanak, tehát nyilvánvalóan működnek bennük önfenntartó mechanizmusok. Az irodalomtudományi profizmus éppen ezért mindig támadható és támadható lesz populista és demagóg módon.

Ami tehát az elmélet és a gyakorlat elválasztását illeti, a szerző az irodalomtörténet-írást, a kánonok kialakításával kapcsolatos tevékenységeket, valamint az értelmezés különféle területeit tekinti az irodalomtudomány „gyakorlati" oldalának. Ezek a területek természetesen nincsenek hermetikusan elválasztva, valamint a sokféleség jellemzi őket. Az értekezés egyik célkitűzésének tekinti, hogy ne csak felmutassa ezt a pluralizmust, hanem annak feloldására is kísérletet tegyen; márpedig ez utóbb kifejezetten pragmatikai kérdés szerinte. Ebben a vonatkozásban nyilván az egyik legizgalmasabb kérdés az, hogy milyen viszonyban van egymással az irodalomelmélet és az értelmezés, egészen pontosan, hogy „segít-e az elmélet az értelmezésben"? Kálmán C. György az irodalomelméleteket az értelmezői közösségek aleseteinek tekinti, amelyeket a szakterület professzionális művelői hoznak létre. Az irodalomértelmezés területe szintén pluralisztikus szerkezetű, ahogy a kritikai gyakorlat is az. Felfogása szerint minden értelmezésnek tekinthető, amit ilyenként ismerünk fel: szükségszerű, hogy az ilyen tevékenységnek legyen referencialitása és értékelés-aktust foglaljon magában.

Az irodalomelmélet történetére visszatekintve megállapítja, hogy a pozitivizmus és a strukturalizmus (noha módszertanilag teljesen különböztek) sikerrel *imitálták* a tudományos elmélet szerkezetét. Ez a szigorú ítélet akkor lenne igazán meggyőző, ha a szerző legalább nagy vonalakban elénk tárná a tudományos elmélet számára érvényes kritériumait. A hermeneutikával kapcsolatban szintén eléggé szkeptikus. Abban nyilvánvalóan igaza van, hogy „a logikai pozitivizmus értelmében" a hermeneutika sem nevezhető tudománynak; nem teljesen értem azonban, hogy miért a logikai pozitivizmusnak kellene kimondani ez ügyben az utolsó szót. Gadamer hatvan évvel ezelőtt megjelent könyve, az *Igazság és módszer* éppen arra törekedett, hogy a szellemtudományok és a természettudományok metodológiája és igazságfogalma közötti különbséget felmutassa. Nem kell meggyőződéses hermeneutának lenni ahhoz, hogy ezt az álláspontot legalábbis alternatívának tekintsük a logikai pozitivizmus tudományképéhez viszonyítva. Egyetérthetünk viszont az értekezés szerzőjével abban, hogy manapság a legkülönfélébb szellemi termékek nevezik magukat elméletnek (hasonlóan a filozófia szó használatához). Mint írja, ezek még hasznosak is lehetnek a maguk területén, de elmélet-voltukat nem lenne könnyű bizonyítani. Mindazonáltal az elmélet látszólagos előnyt élvez a praxissal szemben, nagyobb a tekintélyes, noha valójában nincs hierarchia közöttük. Minden értelmezői aktivitást átjárnak a különféle elméleti előfeltevések. Ennek az alfejezetnek a fő kérdésére (vagyis hogy segítségére van-e az elmélet az értelmezésnek) Kálmán C. György válasza „halvány és feltételes nem". Mint munkájának egyéb részeiben, itt is azzal a megoldással él, hogy végiggondolja a feltett kérdésre adható válaszokat, és

egyáltalán nem törekszik kategorikus és minden mást kizáró következtetésekre jutni. Vagyis akár tudománynak tartja az irodalomelméletet, akár nem, fölvázolja az emberi tudás (Foucault kifejezésével: nem a *science*, hanem a *savoir*) egy olyan koncepcióját, amellyel bőven megelégedhetünk. Mint írja, az elmélet melletti kiállást nem azzal kell megalapozni, hogy segít az értelmezésnek, hanem hogy hozzátartozik a kultúránkhoz. „Az irodalom elméletében az testesül meg, hogy hogyan értjük az irodalom jelenségét, az irodalmi folyamatokat és az irodalmi mezőt."(29) Közvetett módon tehát számot ad arról, hogyan látjuk a világot. Kálmán C. György szerint általában vett elmélet nem létezik, csak arról beszélhetünk, hogy elméletként olvasunk bizonyos szövegeket; az elmélet pedig mindenképpen része az irodalomértelmezésnek. Vagyis véleménye szerint fölösleges feltenni azt a kérdést, hogy szükség van-e elméletre, s hogy mire használható a teória.

Kálmán C. György már hosszú évek óta foglalkozik az értelmezői közösségek elméletével; ezt a kérdéskört alighanem ő ismeri a legjobban a magyar irodalomtudományban. Éppen ezért kritikusan szemléli a fogalmat. Még azt sem könnyű eldönteni, írja, hogy a nyelv határoz-e meg egy bizonyos kultúrát, vagy hasonló társadalmi körülmények alakítanak ki az értelmezéseket meghatározó közösségeket (amelynek tagjai akár különböző nyelveken is beszélhetnek). Sorra veszi az ezzel kapcsolatos teóriákat Fishtől Culleren és Harvey Sacks etnometodológiáján át Kuhn legitimáló vagy tudományos közösségekre vonatkozó elméletéig. Minden termékeny bizonytalanság ellenére meg van győződve arról, hogy a jelentések nem a szöveg sajátjai, hanem az értelmező közösség a forrásuk, vagyis mindig társadalmiak vagy intézményesek. A jelentés azonossága pedig megfelel az adott csoport azonosságának. Kérdés marad azonban, hogy vajon egy értelmezői stratégia egyetlen közösségnek feleltethető-e meg? (45) Weber és Fish vitáját kommentálva megállapítja, hogy az utóbbinál a közösséget egyesítő mozzanat nem kap magyarázatot, azt egyszerűen adottnak kellene tekintenünk. Emiatt Weber szerint óhatatlanul körkörös lesz az értelmezői közösség fogalma. A disszertáns azonban arra is rámutat, hogy ez a logikai kriticizmus egészen az értelmezői közösségek létének tagadásáig terjedhet. Úgy tűnik, ő maga az Edwards-féle módosított konvencionalista felfogáshoz áll közel, mely szerint léteznek megegyezésen alapuló közösségek. Ez a megegyezés azonban nem vezethető vissza semmiféle metafizikai középpontra: „a körvonalak koincidenciája, nem több". (49) Az irodalom területén ráadásul nagyon ritkán lehet olyan „önmeghatározó" értelmező közösségeket találni, mint amilyenek a vallási közösségek. (Eltekintve a mozgalmaktól vagy az elméleti iskoláktól.)

Az értekezés szerzője úgy véli, hogy közösség nélküli értelmezés lehetetlen, mert minden értelmezés előfeltételezi az ilyen közösség létét. Magát az értelmezés igényét is a

társadalmi környezet kényszeríti ránk. Hogy aztán az ebből létrejövő nyelvi aktus értelmezése, azt szintén. A közösség fogalma felveti a határok kérdését; sőt, a nagyobb közösségeken belüli alközösségek problémáját is. Ha feltételezzük, hogy minden értelmezés alkot egy közösséget, akkor fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy két különböző értelmezést két külön közösséghez kell-e kapcsolnunk? Kálmán C. György szerint erre nincs elméleti válasz, csak gyakorlati. A határokat is csak konkrét, empirikus vizsgálatok tudják megvonni. Külön kategóriát képeznek nála az elméletalkotói közösségek. Ezekkel kapcsolatban olyan kérdések merülnek fel, mint hogy mennyiben egységes az irodalomelmélettel foglalkozók közössége, mennyiben globális vagy univerzális és mennyiben lokális. A kérdés történeti áttekintése során megállapítja, hogy valószínűleg a reneszánsz óta beszélhetünk, ha nem is a mai értelemben vett elméleti, de elméletként olvasott, értelmezett, hagyományozott szövegekről. Ezeket az univerzalitás-igényükről és a gyakorlattal szembeni elsődlegességükről lehet megismerni. Az irodalomelméleti diskurzus nyelvhasználatát vizsgálva mutat rá, hogy ezen a területen a megnevezés sohasem semleges. Az egyik példája erre Derrida *différance* fogalma, amelyről helyesen állítja, hogy a nyelvek többségére nem lefordítható. (A „differancia" hóbortos megoldásnak tűnik, az „elkülönböződés" pedig csak kiegészítő magyarázatokkal adja vissza az eredeti jelentését.) A lapalji hivatkozásba azonban egy kis hiba csúszott. Az idézett könyv címe helyesen: *L'écriture et la différence* és valóban a Seuil-nél jelent meg 1967-ben. A „différance" szó viszont az 1968. január 27-én tartott előadásában jelent meg először. (*la différance,* in *Marges de la philosophie*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1972, 1-31.) (73)

„Az etimologizálásban, a szójátékban és az intertextualitásban közös vonás a viszonylagosság" – vonja le a következtetést Kálmán C. György. Ha az irodalomelméleti diskurzus ezeket alkalmazza, az lemondást jelent az örökérvényűségről, a módszerességről, az egyetemességről. „Megmutatja, hogy attól a nyelvtől függ, amelyet használ, s nem is akarja ezt a függést felszámolni." (76) A munkának ebben a részében a szerző Schmidt és az empirikus irodalomtudomány felismeréseit követve állítja, hogy az irodalom rendszerét el kell választani az irodalom tanulmányozásának rendszerétől, míg az irodalmi élet gyakorlata nem függetleníthető az irodalomelmélet mezejétől. Az irodalomelméleti spekulációk tehát nyelv- vagy kultúra-függőek, „provinciálisak, ha úgy tetszik". De kell-e törekedni univerzalitásra? – teszi fel a kérdést. Hiszen maguk az értelmezői közösségek és az értelmezések is egy bizonyos nézőpontból látszanak annak, amik – ez rossz végtelenségnek látszik, de a *gyakorlatban* nem okoz gondot a disszertáns szerint. Az értelmezések és a róluk alkotott

ítéletek is folyamatosan változnak, múlandóak, helyhez, időhöz, körülményekhez kötöttek, valamint nem lehet kizárnia szubjektív mozzanatokat sem.

Az irodalomtörténet-írást külön fejezetben tárgyalja az értekezés, és ennek a diszciplínának az eredendő sokféleségéből indul ki. Mint minden történet-elbeszélésben, meghatározó jelentőségű a szereplők kiválasztása, a mellékszereplők pozicionálása. Persze itt szövegekről, szövegcsoportokról, iskolákról vagy irodalomtörténeti eseményekről beszélünk. Lényeges felismerés, hogy ez utóbbiak fontossága nem önmagukban keresendő, hanem „mindig valamihez képest, valamivel összefüggésben, a rendszerben elfoglalt hely szerint". (100) Ennek megállapításában lehet segítségünkre a rendszerelvű irodalomszemlélet. Előkerül a korszakolás problémája, vagyis a „jeles dátumok" kérdése, s ebben a tekintetben is pontosan mutat rá az irodalomtörténészek életét megkeserítő problémákra. Mindenekelőtt arra, hogy az irodalom mint rendszer nyilvánvalóan kapcsolatban áll más társadalmi rendszerekkel, de belső alakulástörvényei nem esnek egybe azokkal. Ugyanakkor az irodalomtörténész nem függetlenítheti magát a nagy történelmi események által jelzett korszakhatároktól. Bourdieu anómia-fogalmának alkalmazásával mutat rá például arra, hogy miért nem voltak '88-'89 után nagy irodalmi-művészi változások. Az anómia intézményesítése jóval a rendszerváltás előtt, a hetvenes években történt meg. „Az irodalom magyarországi fordulata tehát nem esik egybe a társadalmi változások időpontjával."(108.)

A történetírás és történetmondás közötti párhuzam persze több kérdést vet fel, többek között, hogy vannak-e az irodalomtörténetben a hagyományos értelemben vett szereplők? Megállapítja, hogy a gonosz, az intrikus szerepét általában külső tényezők kapják (cenzúra, elnyomás, politika, vallás, jog). A főszereplők és a mellékszereplők viszonyáról elmondható, hogy ez utóbbiak története általában olyan lesz, mint a főszereplőé: „hagyományos, kanonikus, ideologikus, totalizáló". (122) De ellentörténet lesz, vagy legalábbis kiegészítő funkciót tölt be a főelbeszéléshez képest. Egyetérthetünk a disszertánssal, hogy a fő- és mellékszálakat feltételező szerkezetet és látásmódot az újabb irodalomtörténet-írás igyekszik kiiktatni vagyis szakítani próbál a hagyományos, ideologikus, kanonikus, totalizáló elbeszéléssel. Erős a kísértés, hogy párhuzamot vonjunk bizonyos művészeti-irodalmi irányzatok és elméleti vagy irodalomtörténet-írási iskolák között, de ennek az összekapcsolásnak a kérdésére „sem teoretikusan, sem történetileg nincs megnyugtató válasz" szögezi le Kálmán C. György. A hagyományos irodalomtörténet-írás a folyamatosságot állítja előtérbe, kerüli az ellipsziseket és az anakróniát; kulcsszavai a linearitás, kontinuitás, leszármazás, okozatiság. Az elmúlt évtizedekben ez változik, „tér nyílhat olyan irodalomtörténeteknek, amelyek nem ragaszkodnak a lineáris időbeliséghez, hanem

alkalomadtán ide-oda ugrálnak az időben, korszakok, századok között.”(129) Végül megállapítja, hogy a személyes emlékezés és az irodalomtörténet egyaránt elbeszélés, de más erők alakítják, más konvenciók szerint. Az emlékezést és a feledést más mechanizmusok szabályozzák. Megkockáztatja, kétféle irodalomtörténet-írás állítható szembe egymással: az egyiket metonimikusnak, a másikat metaforikusnak nevezné; bár rögtön hozzáteszi, hogy ezek eléggé elnagyolt kategóriák, csak a problémára való rámutatás végett alkalmazza őket. Még hozzáteszi, hogy ezek „távoli és rontálódó típusok” – ez utóbb szó talán rotálódó akart volna lenni? (132)

Ahogy a bevezetésben ígérte, a szerző ezek után rátér a kánonokkal kapcsolatos kérdésekre. A fejezetcím, ***A kánonok sokfélesége*** mindenekelőtt arra utal, hogy a szó jelentése többféleképpen is meghatározható. A kánon először is lehet nem eleve rögzített, hanem profi értelmezői közösségek által kialakított toplista, amelyeket hatalmi eszközökkel fogadtatnak el (vagy tüntetnek fel elfogadottnak) az irodalom működésének legkülönfélébb intézményeiben. Ehhez a modellhez tartozik az állandó kánon-rombolás és újraalkotás, és ez a dinamika, rítus és ellen-rítus küzdelme adja az értelmezői közösség legitimitását. A másik verzió lehet a „kánon mint szöveg” felfogás amelyről Kálmán C. György azt mondja, hogy kétségkívül pozitivista gyökerei vannak, de azért nem kell ”mindenestül és azonnal a sutba dobni”, mivel tanulmányozása révén megtudhatjuk belőle, hogyan működik az adott értelmezői közösség. (143) Ezzel szemben létezhet a kánonnak egy másik fogalma is, amelyet valamilyen, a szöveget transzcendáló szabályra vagy értékre hivatkozás alapozna meg. Ez a kánon mint *langue* koncepciója, amely a kánont közös tudásnak tekinti, amely alkalmassá teszi egy kultúra „anyanyelvi beszélőjét”, hogy felismerje az irodalmi szövegeket. Ekkor a kiválogatott művek halmaza ennek az irodalmi *langue*-nak a részét képezi, és rögtön fölveti az irodalom és a nem-irodalom viszonyának kérdését, vagyis a kanonizált és a nem-kanonizált szövegek együttélésének teoretizálhatóságát. Még ha ennél a koncepciónál kötünk is ki, a szerző szerint be kell látnunk, hogy mindig több, a *langue* értelmében vett kánon van.

A kánon azonban tekinthető szabályrendszernek, követendő kritériumok és irányvonalak együttesének, vagy éppen repertoárnak. A disszertáns egyértelműnek tekinti, hogy a kánont hivatásosok teremtik, változtatják és tartják fenn. (153) Vagyis a kánon végső elemzésben nem elemek halmaza, nem elvont rendszer, hanem konvencionalizált cselekedetek terméke, „míg a kánonalakítás különleges erővel bíró cselekedet *végrehajtása*”. (156) Ezzel kapcsolatban fölvethetnénk, hogy a konvenció bizonyos értelemben szintén rendszerszerűséget eredményez, hiszen a kánonon belül követett konvenciók nyilvánvalóan nem függetlenek egymástól. A kánonok története leírható, ahogy Kálmán C. mondja,

genezisük van, kiterjeszkedhetnek és módosulhatnak. A szövegek pedig mindig értelmezéseikkel együtt részei a kánonnak. A szerző fontos megállapítása, hogy „a kanonikus értelmezői konvenciók története egyáltalán nem azonos a kanonikus szövegek történetével", ugyanis a kanonikus értelmezések sokkalta hosszabb életűek és konzervatívabbak lehetnek mint maguk a szövegek, amelyeket esetleg már nem is olvasnak. Ezt a részt, a tézis illusztrálására szánt „néhány példával" együtt a dolgozat egyik legjobb, új meglátásokat hozó részének tartom. Mindig több kánon együttélésével kell számolnunk, ami többszólamúságot jelent. Ezért folyamatosan visszatér az a kérdés, hogy be vagyunk-e zárva egy nyelvbe, közösségbe, értelmezői stratégiába? (160) Erre ezúttal nem azt feleli a szerző, hogy „nincs megnyugtató válasz", hanem azt, hogy „A válaszok nyilván erősen különböznek."

Logikus lépésnek tűnik, hogy a kánonelméleti fejtegetések követően összeveti a kanonizálás kérdéseit az irodalomtörténeti korszakolás problémáival. Négy szempontot különböztet meg: a politikai-társadalmi események, az irodalomtörténeti események, az irodalmi formák (stílusok, irányzatok, iskolák), illetve az irodalmi kánonok szerinti korszakolást. Mindegyik számos problémát vet fel, ezeket meg is említi a szerző. Nyilvánvaló azonban, hogy az utolsó szempont, a kánonok alapján történő korszakolás érdekli a legjobban. A rekonstruált kánonok biztosítanák az adott korszak plurális felfogását és vizsgálatát, a cenzúra esetleges szerepét és a politikai ideológiai befolyás által okozott torzulásokat. Egy konkrét kérdésre fókuszál ezzel kapcsolatban: hogy állítható-e, hogy „a 20. századi magyar irodalom első korszaka az avantgárd kánonjának jegyében állt volna"? (163) Szabolcsi Miklós és Bori Imre erről egészen eltérően vélekedik. Az előbbi nem kívánja önálló korszakként elismerni az avantgárdot, az utóbbi viszont éppen erre törekszik, noha maga is tudja, hogy ez számtalan nehézségbe ütközik. Kálmán C. György is az újragondolást és újraértelmezést szorgalmazza, de javasolja a kánonok pluralitásának, valamint a kánon alakulásának a fokozott figyelembevételét. Mint írja „a kánonképzés hivatalos és nem hivatalos intézményeiben a század eleje óta az avantgárd elég keservesen jelent meg, nagy késéssel."(166) Szerinte tehát volt saját kanonikus korszaka az avantgárdnak, de jó egy évtizedes késéssel a megjelenéséhez képest.

A *Kanonikus kritika* című fejezet jelentős részét a tiszteletreméltó Paul Lauter professzorral folytatott vita tölti ki, akiről könnyűszerrel mutatja ki, hogy demokrata aktivista mentalitása aligha teszi alkalmassá az övétől eltérő kánonok tárgyilagosságra törekvő leírására. Nyilvánvaló, hogy teljesen objektív nézőpont nem létezik (még a legnagyobb tárgyilagosságra törő elemző kis résztvevője a kánonok közötti vitának). Mindazonáltal úgy érzem, hogy a Trinity College emeritus professzora nem eléggé súlyos vitapartner Kálmán C.

számára. (173-175) Arra viszont jó ez a polémia, hogy az úgynevezett „kanonikus kritikára" ráhúzza a vizes lepedőt. „Olykor az egyetlen, egyeduralkodó és tekintélyelvű kánon elleni harc az egyetlen, egyeduralkodó és tekintélyelvű kánon rendjébe torkollik. A harc mögött pedig ott húzódik az uralom és a szabály, a hatalom és az alkalmazkodás egyszerű és mechanisztikus víziója." (181) A *Kánon és eredet* című rövid fejtegetés azt próbálja körüljárni, miképpen keletkezik egy kánon. Lényeges észrevétel, hogy egyetlen irodalmi esemény nem válik kanonikussá, „mert az esemény ismételt átélésének, érzékelésének, újra- meg újramegértésének folyamata az, ami emlékezetessé s alkalomadtán kanonikussá emeli". (182) A hagyományozódás feltétele a folyamatos ismétlődés, amelyre Homéroszt és az *Énekek énekét* hozza példaként. Bármilyen zseniális legyen egy mű, az első megjelenésével még nem kanonizálódhat. A kanonizálást a későbbi kor hajtja végre, vagyis az eredetet visszamenőleg teremti meg az adott értelmező közösség. Arra, hogy miért működik így ez a mechanizmus, Assmann-nál találja meg a választ: „ A kánont…a kollektív identitás megalapozásának és állandósításának princípiumaként határoztuk meg." (188) A kánon és a közösség „kölcsönösen teremti, fenntartja és alakítja egymást".

A disszertáció hátralevő részének összefoglaló címe: *Próba és példa: a magyar avantgárd kezdetei.* Kálmán C. György itt egy olyan irodalomtörténeti anyagon érvényesíti a korábbi fejezetek tanulságait, amelynek évtizedek óta kiváló kutatója. A magyar avantgárd kanonizációs lehetőségeinek és kísérleteinek hányattatott története ugyanakkor alkalmas példa az értelmezői közösségek és a kánonok viszonyának egy konkrét példatáron való bemutatására. Az *Avantgárd és irodalomtörténet-írás* című alfejezet érdekes gondolatkísérlete arra irányul, hogy hányféleképpen lehetne megírni azoknak az éveknek az irodalomtörténetét, amikor az avantgárd hangsúlyosan jelen volt a hazai irodalmi életben. Az egyik verzióban a Nyugat és az avantgárd egyaránt mellékszereplő, a figyelem pedig a közízlés által folyamatosan preferált irodalomra irányulna. A másik a Nyugatot helyezi a középpontba, és ezúttal a feltételes mód fölösleges is, mert az elmúlt ötven évben ez a felfogás határozta meg irodalomtörténet-írásunkat. A harmadik pedig az avantgárdot tenné meg főszereplőnek, amire nem sok kísérlet történt eddig, de ami mellett szintén nyomós érvek hozhatók fel. Kálmán C. szerint mindhárom verzióhoz (valamint még néhány további elképzelhető verzióhoz) egy-egy kánon tartozik, amelyek mindegyikét egy rekonstrukciós munka, valamint az irodalomtörténész által választott aktuális kánon támasztja alá. A két alapkérdés szerinte az, hogy milyen szerepet kapott az avantgárd az irodalomtörténet-írásban, és hogy volt-e saját irodalomtörténete az avantgárdnak.

A disszertáns szellemesen kerüli meg az avantgárd definíciójának nagyon is kétséges sikerű kihívását. A grammatikából kölcsönzött kifejezéssel „eredménytárgynak” tekinti, vagyis nem akarja definiálni a róla szóló beszédtől függetlenül. Az ilyen típusú meghatározás tehát „végkövetkeztetés, nem pedig kiindulás, és nem is kitűzött cél”. (197) Vagyis kiindul egyrészt a kifejezés korabeli használatának verzióiból, illetve azok elemzéséből, másrészt az azóta született szakirodalom megközelítéseiből. Elsősorban Szabolcsi Miklós és Bojtár Endre felfogását szembesíti, nem hagyva figyelmen kívül a két irodalomtörténész eltérő pozícióját koruk politikai rendszerében. Kifejti, hogy két nagyon ellentétes koncepcióról volt szó, noha mindkettő úgymond az avantgárdot védte vagy próbálta rehabilitálni az uralkodó irodalomtörténeti és ideológiai praxishoz képest. Nem is az a lényeg itt, hogy Bojtár elképzelését véli termékenyebbnek, „heurisztikusabbnak”, egyben teoretikusan megalapozottabbnak, hanem a kétféle kánon-építés műveleti lépéseit kívánja bemutatni, méghozzá igen meggyőzően.

A másik kérdésnek (volt-e avantgárd irodalomtörténet-írás?) már a feltevése is nehézségekbe ütközik. Hiszen számba kell venni az intézményes szférában zajló kanonizálást és kultuszképzést éppúgy, mint az ezeken kívüli, privát kommunikáció megnyilvánulásait az irodalomról. (205) Osztja Bourdieu álláspontját, mely szerint a nagy irodalom az, amelyik az irodalmi mező legtöbb pozíciójára reagál; márpedig ez kétségkívül igaz Kassákékra, akik (meglehetősen szokatlanul az avantgárdok történetében) továbbra is idegen testnek számítanak a magyar hagyományban és befogadástörténetben. Végső soron (aligha váratlanul) azt a megállapítást teszi, hogy nem volt avantgárd irodalomtörtént-írás Magyarországon. Az indoklás azonban nagyon érdekes: azért nem létezett ilyesmi, mert az avantgárd attitűd nem is teszi lehetővé az irodalomtörténet-írást (mivel a radikális újítást, a múlt átértékelését, a hagyomány elvetését tekinti feladatának). Az avantgárdhoz sorolható mozgalmak és törekvések persze folyamatosan termelték az önreflexív megnyilvánulásokat (programokat például). Ezért állíthatja a disszertáns, hogy másfelől máson sem dolgozott az avantgárd, mint „saját irodalomtörténeti helyének a definiálásán”. (211) Gró Lajostól Mácza Jánoson át Hevesy Iványig és Gáspár Endréig tekinti végig azokat a kísérleteket, amelyek et „az avantgárdisták ön-irodalomtörténeteinek” nevez. Végül elér a legnagyobb hatású munkához, Kassák és Pán Imre könyvéhez, amelyet az avantgárd önkanonizációjának kísérleteként ír le. Az általam ismert szakirodalomban egyedülálló szemszögből elemzi ezt a művet. Alapvetően metonimikus felépítésűnek tartja, amelyre a referenciális értelmezés és művészetértés jellemző. Ez azt jelenti, hogy egyenes vonalú, okságon alapuló történetet ad elő, amelyet a „valóság” „tényeinek” való megfeleltetés hitelesít. A disszertáns szerint e két

vonás ellentmond az avantgárd törekvéseinek, nem is beszélve arról, hogy többször is Kassák „önfélreértésére” találhatunk adalékokat. Nemegyszer apologetikus érvelésre kényszerül, hogy elfogadtassa az avantgárd érdemeit. Összességében véve a dolgozat arra a következtetésre jut, hogy ezekben a kísérletekben a kanonizálás kultuszképzéssel összefonódó formái születnek meg. A szereplők törekvéseit egyaránt jellemezte mozgalmi logika és a különbözés logikája: meg akarják szabni, hogy milyen legyen a művészet, ugyanakkor nem kívánnak megfelelni a létező elvárásoknak. A legitimáció keresése ebből következően csak önellentmondó igény lehet, noha valamilyen szinten mindegyiküknél jelen van.

Mármost ami az avantgárdnak az irodalomtörténet-írásban betöltött szerepét illeti, köztudott, hogy a „hagyomány gerincét máshol jelölték ki” az elmúlt évtizedekben. Az ettől eltérő törekvések (az értekezés Bori Imrét és Kulcsár Szabó Ernőt említi hangsúlyosan) még nem tudták alapvetően módosítani ennek a hagyománynak a követését. A disszertánst azonban talán ennél is jobban érdekli az irodalomtörténet-írásnak az a két narratív sémája, amely ezekből a példákból kibontható. Leegyszerűsítve a kérdést, a diszkontinuitás és a kontinuitás híveinek vitájaként mutatja be ezt a differendumot. Hogy valaki ténylegesen hova helyezi el magát, az csak látszólag egyéni döntés (szociológiai, poétikai, eszmetörténeti okai vannak). Értékeket védő és előterjesztő érdekelt értelmezőket találunk mindkét oldalon, vagyis értelmezői közösségeket. Nem egyenlőségjelet akar tenni közöttük („alle Beide stinken” alapon) hanem a következőképpen fogalmaz: „A szélsőségesen diszkontinuus és szélsőségesen kontinuus látásmód között *lehet* választani, de nem kell döntésre vinni a dolgot.” Az irodalomtörténet-írás és általában az értelmezés mindenképpen korhoz és közösséghez kötött; Kálmán C. György úgy látja, hogy ezt csak tudatosítani lehet, megszabadulni tőle nem. (235)

Így Babits-Kassák vitát is a kontinuitás-diszkontinuitás dialektikájának alapján elemzi a szerző. Megállapítja, hogy míg Babits a kontinuitásba ágyazza bele a szokatlant, újat, meghökkentőt, szakítást, ami „tipikusan a konzervatív ételmező közösségek sajátja”, addig Kassák és az avantgárd közös „személyiségjelei” autonómia körül rendezhetők el. „Az autonómia, amely mindenek fölötti értéknek tetszik, a jelen környezetre (szinkrón metszetben) éppúgy vonatkozik, mint a múltra és a jövőre is (diakrón metszetben): a rokonok, ősök és utódok (követők) elismerése ezért mindig kényes pont.” (248) A végkövetkeztetés viszont az, hogy Kassákék nem határolódtak el egyértelműen és egyöntetűen a Nyugat kánonjától, egyszerre élt bennük az elfogadtatás és a felforgatás vágya.

Az *Összegzés*ben a modernség és a modernizmus kategóriáinak sokféle használata között próbál rendet teremteni, hogy ebből szemszögből vegye szemügyre az avantgárdokat.

A modernizmusnak, írja, folyamatosan szüksége van arra, hogy megteremtse saját múltját, megmutassa a jövőbe vezető utat, és elhelyezze magát a kettő között. Így az avantgárdok mindenféle múlttal szembefordultak, új, más, alternatív múltakat és hagyományokat szerettek volna megképezni (ld. primitív művészetek, nagyon távoli múlt). Akkor úgy látszott, hogy ez a művészet nemcsak „illúzió előtti", hanem egyenesen „konvenció nélküli". (Ez volt maga az illúzió és a konvenció, teszi hozzá.) Fokozottan jellemezte őket a reprezentációellenesség: az alkotás, teremtés, létrehozás megerősítése az ábrázolással, leképezéssel szemben; ugyanígy az erős politizáltsággal, párosuló individualizmus. Kálmán C. felvázolja az irodalomtudomány történelmi és politikai kényszerektől övezett alakulását Kelet-Európában, ahol „az elméleti gondolkodás…a leggyakrabban gyakorlati kritikának (vagy irodalomtörténet-írásnak), nyelvészetnek és filozófiatörténetnek álcázta magát." De éppen eme kényszerek következtében alakult ki a „modernség mint olvasási mód" szempontja, vagyis a kánon informális átalakítása (ugyanazok a szerzői nevek, más értelmezésben). Az avantgárd mozgalmak ebben a régióban nem számítottak olyan veszedelmesnek, mint ez a kánonátalakítás: ezzel is magyarázható marginális pozíciójuk. Az ugyan mára világossá vált (többek között Kálmán C. György munkássága folytán is), hogy a 20. század magyar irodalomtörténetét többféleképpen is el lehet mondani, tehát nem kell ragaszkodni az egysíkú beállításokhoz. Mindazonáltal nem optimista abban a tekintetben, hogy a korai magyar avantgárd újraértelmezése széles körű visszhangra találna, „ez a reménytelenség azonban nem jelenthet elkeseredést", a hivatásos értelmezőnek tennie kell a dolgát. Az egy oldalnyi „végső összegzés" funkciója talán az, hogy a disszertáns gondolkodói habitusának megfelelően újra megkérdőjelezze a munka három alapkérdése körül elrendezett történeti visszatekintés értelmét. Hiszen a korábbi időszakokban a hasonló problémákat felvetők valószínűleg egészen más kontextusban gondolkodtak, így nagyon is kérdéses, hogy vizsgálatukból miféle aktuális tanulságokat szűrhetünk le. Ezek talán csak „esetleges, véletlenszerű tanulságok". (265) De persze az sem biztos, hogy ez így van: csak a gyakorlat dönthetne erről, zárja az értekezést Kálmán C. György. Megjegyezhetnénk, hogy az effajta szkepszis mindenféle történeti szemléletű kutatással kapcsolatban felmerülhet; de ezzel csak besétálnánk a szerző utcájába. Vagyis abba a konklúzióba, hogy végül mindenről a gyakorlat dönt. Most már csak azt kellene meghatározni, hogy mit nevezünk ebből a szempontból gyakorlatnak. És akkor kezdhetnénk elölről a gondolkodást; talán ez is volt a dolgozat célja.

Összegezve a véleményemet: Kálmán C. György disszertációja több évtizedes, magas színvonalú kutatómunka eredménye, számos részeredményt összegző, igen magas színvonalú doktori mű. A felvetett három alapkérdés körüli jövőbeni vitákat és problémafelvetéseket

megkerülhetetlenül befolyásolni fogja, és új felismerései révén további kutatásokat ösztönöz majd. Utánozhatatlan, kételyről kételyre lépkedő értekezői stílusa pedig szerénységre int minden szcientista elbizakodottságot. Ennek alapján javaslom a nyilvános vita kitűzését, valamint a mű akadémiai doktori értekezésként való elfogadását, s a jelöltnek az akadémiai doktori cím odaítélését.

Angyalosi Gergely